

DOI:10.33942/sit1386

УДК: 821.512.154

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДАГЫ ИДЕЯЛЫК КҮРӨШ, АДАБИЙ ЖОГОТУУЛАР

Асакеева Д.Ж.

К. Карасаев атындагы БМУ, ф.и.д, профессор, E-mail: dinara.asakeeva@gmail.com

Аннотация: Макалада кыргыз совет адабиятынын өнүгүшү 50-жылдарда кандай жолдо бараткандыгы, социалисттик реализм методунун тарыхый ролу, анын адабий практикада кандай чагылдырылганын изилдөө менен бирге биздин адабий илимибиздин абдан маанилүү маселеси болгон совет доорундагы идеология менен адабияттын карым-катышын, ошол кездин реалдуу саясий-социалдык турмушу, тарыхый-адабий процесстин кандай өңүттө өнүккөндүгү талдоого алынат. 50-60-жылдары советтик идеология менен жалпы совет адабияты эмгектенип жаткан социалисттик реализм методу улуттук адабиятка кандай таасир бергендигин, кыргыз акын-жазуучуларына, дегеле көркөм чыгармачылыкка жасалган мамиле бир кыйла кеңири масштабда иликтенет. Совет доорунда көмүскөдө кала берген дал ушул татаал маселенин позитивдүү жана негативдүү жыйынтыктарын ачып көрсөтүп, системага салып, изилдөө жүргүзүү менен бирге илимий анализдин негизинде ачып берүү аракети көрүлөт. Бул учурдагы кыргыз улуттук адабиятына саясаттын, дегеле саясий бийликтин таасири кандай болгондугу К. Маликовдун «Балбай» поэмасынын мисалында көрсөтүлөт.

Негизги сөздөр: идея, тематика, образ, тагдыр, советтик идеология, социалисттик реализм.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ БОРЬБА В КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ, ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПОТЕРИ

Асакеева Д.Ж.

БГУ им. К. Карасаева, д.ф.н., профессор, E-mail: dinara.asakeeva@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается развитие кыргызской литературы в 1950-е годы, историческая роль метода соцреализма, его отражение в литературной практике, соотношение идеологии и литературы в советское время, реальная политическая и общественная жизнь того времени, что является очень важным вопросом нашего литературоведения, анализируется развитие историко-литературного процесса. В 1950-1960-е годы на национальную литературу оказал влияние метод социалистического реализма, который использовала советская идеология и общесоветская литература, в более широком масштабе исследуется отношение к кыргызским поэтам-писателям и художественному творчеству в целом. Будет предпринята попытка раскрыть положительные и отрицательные результаты этой сложной проблемы, остававшейся неясной в советское время, систематизировать ее, провести исследования и раскрыть на основе научного анализа. Каково было влияние политики, особенно политической власти, на кыргызскую национальную литературу в этот момент показано на примере поэме К. Маликова «Балбай».

Ключевые слова: идея, тематика, образ, советская идеология, социалистический реализм, судьба.

IDEOLOGICAL STRUGGLE IN KYRGYZ LITERATURE, LITERARY LOSSES

Asakeeva D.J.

BSU named after K. Karasaeva, Doctor of Philology, Professor, E-mail: dinara.asakeeva@gmail.com

Abstract: *The article examines the development of Kyrgyz literature in the 1950s, the historical role of the method of socialist realism, its reflection in literary practice, the relationship between ideology and literature in Soviet times, the real political and social life of that time, which is a very important issue in our literary criticism, and analyzes the development of historical - literary process. In the 1950-1960s, national literature was influenced by the method of socialist realism, which was used by Soviet ideology and all-Soviet literature; on a larger scale, attitudes towards Kyrgyz poets-writers and artistic creativity in general are explored. An attempt will be made to reveal the positive and negative results of this complex problem, which remained unclear during the Soviet era, to systematize it, conduct research and reveal it on the basis of scientific analysis. What was the influence of politics, especially political power, on Kyrgyz national literature in the 1950s is shown in the example of K. Malikov's poem "Balbay".*

Key words: *idea, theme, soviet ideology, socialist realism.*

Киришүү. Кыргыз совет адабиятынын согуштан кийинки мезгилде кандай өнүгүп жаткандыгы жана советтик идеологиянын ага тийгизген оң жана терс таасири, соцреализмдин жетекчилиги алдында өнүккөн татаал тарыхын анализдөө бүгүнкү күндүн талабы. Улуттук адабий-көркөм процесс совет доорунун саясий-идеологиялык контекстинде кандай өнүккөндүгүн мына ушундай түйүндүү аспектиде изилдөө, аны өз алдынча илимий объектиге айландыруу кандай болгондугун ачып көрсөтүү иштин актуалдуулугун далилдеп турат. Кыргыз совет адабиятынын согуштан кийинки учуруна (50-жылдар), реалдуу көркөм чөйрөдөгү тенденциялар кандайча тамыр жайгандыгын аналитикалык көз караштын натыйжасында тарыхый, саясий жана идеологиялык контекстте анализ жүргүзүү максаты коюлду. Буга мисал катары К. Маликовдун "Балбай" поэмасы алынып, поэма жана анын авторуна советтик идеологиянын тийгизген таасирин анализдин көмөгүндө ачып берүү менен акындын тарых чындыгын көркөм чындыкка айландыруу чеберчилиги жана ага жасалган мамиленин кандай болгондугу изилдөөнүн жыйынтыгында ачып берүүгө аракет жасалат. Ошондой эле, кыргыз жазма адабиятынын өнүгүшүнө өбөлгө болгон социалдык-саясий шарттын объективдүү жана субъективдүү жактары системалуу түрдө иликтенет.

Улуу Ата-Мекендик согуш бүткөндөн кийинки бүлүнгөн чарбаны калыбына келтирип жаткан мезгилде адабият менен маданият өнүгүүнүн жаңы этабын башынан кечирген. Бул учурда ВКП (б) БК адабият менен искусствого ашкере көңүл буруп, ага идеялык көрсөтмө, установкаларды берип турушу чыгармачылыкка зор таасирин тийгизген. Маселен, 40-жылдардын аягында "Эл душмандарын, меньшевик, эсер, улутчулдарды" издөө башталып, Молдо Кылыч баштаган акындар, Т. Саманчин, Т. Байжиев баштаган окумуштуу, адабиятчылар курмандыкка чабылат. Бул этапта "жазалангандар" атууга кетпесе да, ГУЛАГдарда Т. Байжиев баштаган бир канча мыкты уулдар жок болгон. Бул албетте чыгармачылыктын бирдей өнүгүшүнө таасир берген.

Ошону менен көркөм чыгармачылыкта идеология, коом талап кылган актуалдуу темаларды жазууга кадам ташталып, кайгы-капа, жеке күйүт жазылбастан совет элинин жыргал турмушун шаттуу маанайда сүрөттөө алдыңкы планга чыккан. Кыргыз совет адабияты жалпы совет адабияты менен маданиятынан артта калбастан мезгил, коом талап кылган нерселерди колдоо менен өнүгүү жолунда согуштан кийинки турмушту, айрыкча колхоз турмушун сүрөттөө максаты коюлган. Дал ушул жалпы советтик адабиятта өнүгүп жаткан саясий-идеялык пафос, реалдуу турмушту жасалма сүрөттөөдөгү көркөм принциптер чыгармачылыкты башкарган. Ушул себептүү айыл-чарба турмушун көрсөткөн чыгармаларды жаратуу ишин идеология бөлүмү көзөмөлгө алып турган. Бул тактап айтканда, эмгек адамын өндүрүш процессинде көрсөтүү, өндүрүш процессиндеги кызматын, коом үчүн кандай кызмат кылгандыгын чагылдыруу талабы коюлган. Мисалы, согуштан кийин бүлүнгөн чарбаны, колхоздорду калыбына келтирүү талабы чыгармачылыкка аралашып, “малчы тууралуу”, “саанчы тууралуу”, “өндүрүшчү тууралуу” чыгармалар жарала берген. Мындай өндүрүш, же айыл чарбасы тууралуу чыгармалар өнүккөн социализмдин актуалдуу чыгармалары болуп эсептелген. Мына ошондуктан 50-60-жылдары чабандын образы, жумушчунун образы чагылдырылган чыгармалар арбын жазыла баштаган.

Бул мезгилдеги чыгармалардын темалары да окшош, бирдей болгон, согуш, колхоз турмушу, жаштардын турмушу ж.б. “айыл-кыштак турмушун” чагылдырган, “согуш жана тынчтык”, “тарыхый” темадагы чыгармалар көптөп жарала берген да, сюжеттин чиелениши, негизги карама-каршылык, башкы конфликт жеке кызыкчылык менен жалпы кызыкчылыктын ортосунда чыккан. Конфликттин мындан башка түрү өмүр сүргөн эмес. Мына ушул учурда көркөм чыгармалар «конфликтсиздик теориясынын» таасиринде жазылып, кыргыз эмгекчилеринин турмушу идиллиялуу сүрөттөлүп, жасалма конфликттер орун алып, “конфликтсиздик теориясын” кеңири жайылтуу башталат. Албетте, бул саясий кырдаалга байланыштуу болгон.

Ошону менен бул мезгилде жазылган чыгармалар советтик бактылуу турмушту сүрөттөө менен Ленин, партия көрсөткөн максатка советтик эмгекчилер жеткендигин даңазалап турган. Акын-жазуучулар реалдуу чындыкты адамдардын өз ара мамилелери, эмгектенүүлөрү, кадыресе турмуш-тиричилик деңгээлинен сүрөттөө менен ачып берүүгө умтулушкан.

Адабий-көркөм сын да көркөм чыгармада согушту жеңген советтик элдин жогорку маанайын, патриоттук демилгелердин жогорулуугун, жыргал турмушту, колхозчу менен дыйкандардын шаттуу эмгегин даңазалоо милдетин тымызын талап кылган. Ошол эле мезгилде саясий каталардын кетпешин тымызын карап, ката кетсе аны талдап, оңдоо иштери болуп турган.

ВКП(б) БК 1951-жылы “Адабияттагы идеологиялык бурмалоолорго каршы” деген токтом кабыл алат. Мына ушундан тарта адабияттагы идеологиялык тескери нерселерди жоюу иштери күчөйт. Ката деген эмгектер китептерден алынып салынып, авторлордун аттары өчүрүлө баштайт. Адабиятка болгон ушундай мамиледен улам, чыгармаларды кайрадан кароо, текшерүү иштери күчөп, жазуучулар өздөрү да баштагы чыгармаларын кайрадан кароого, талапка, мезгилге ылайык “жаңылоого” аракеттенишкен. Бул бир кезде жазганын чын дилден эле оңдоо болсо, экинчиден, талапка тууралоо болгон. Сүрөттөлүп жаткан окуя, персонаждардын кыймыл-аракети, образ түзүүдө адамдын башына келүүчү

касиеттер, коюлуп жаткан конфликт, коллизия автордун чыгармачылык кыялы, идеясы, пафосу болбостон, совет адабиятындагы сюжеттик, образдык, жанрдык ыкмаларга таасирленишип, аларды үлгү тутуу менен ээрчишкен. А реалдуу турмушта болуп жаткан чындык көмүскөдө калган абал түзүлгөн. Бийлик, коом талап кылынган нерселер айтыла, жазыла берген, адабий-көркөм сын болсо идеологияга дал келбеген чыгармаларды сындап турган. Мына ушул себептүү бул мезгилде чыгармалардан идеялык каталыктарды издөө улантылып, баштагы катуу режимдеги, жаалданган сынга жетпесе да каталарды издөө, көрсөтүү, аларды “түзөө” болуп турган. Маселен, “...Токтомунан кийин адабияттагы идеологиялык тескери нерселерди жоюу иштери күч менен башталат да, тазалоо ишке киришип, акын-жазуучулардан ката изделип, ката деген эмгектер окуу китептерден, китептерден алынып салынып, авторлордун аттары өчүрүлө баштайт. Ал эми карапайым калкка - биздин көп улуттуу совет адабиятыбыз – дүйнөдөгү эң идеялуу, эң бийик жана революциячыл адабият – деп макталып, адабий процессте баатырлардын “баатырдык иштерин” даңазалаган чоң-чоң эмгектерди жазуу керек деген талапка ылайык эпикалык чыгармалардын жазылышы күч алган” [1. 514-б.] – деп айтылгандай атмосфера түзүлгөн.

Мына ушундай кырдаалга Кубанычбек Маликовдун “Балбай” поэмасы туш болгон. Акын эл оозунда аңыз болуп калган Балбай баатыр тууралуу «Балбай» аттуу поэма жазат (1941). Балбай баатыр тууралуу айтылган аңыздарды элдерден, анын ичинде анын атасынан да угуп, анан поэмасын жазган жана Балбай Эшкочо уулунун тагдыры, ал кандай адам болгондугун айтуу аракетин көргөн. Анын образын түзүүдө ал эркиндикти сүйгөн, эч кимге көз каранды болбой жашаганга аракеттенген, кыргыз эли да эркин болушун тилеген инсан болгондугун:

Көрүнгөн кузгун жем кылбай,
Эркинде калкым жүрсө дейм.
Кайырчы болуп кыдырбай,
Каадалуу чапан кийсе дейм.
Перидей сулуу кыздарды,
Эрендер арзып сүйсө дейм.
Байкуштар үчүн бышкан аш,

Өз оозуна тийсе дейм [2. 80-б.] – деп, ал эл камын ойлогон, элинин эч кимге көз каранды болбой жашашын ойлогон тартынбас, эр жүрөк адам экендигин көрсөткөнгө аракеттенген.

Поэма жарык көргөндөн бир топ убакыт өткөндөн кийин, 1950-жылдардын башында сынга кабылат, поэма тууралуу Ж. Самаганов “Тар жол, тайкы багыт” (Советтик Кыргызстан, 1948, №5), “Балбай” поэмасы жөнүндө” (Кызыл-Кыргызстан, 1952-жыл, 13-март) деген сындарды жазат.

Ж. Самаганов К. Маликов тарыхта жашап өткөн Балбай аттуу адамды сүрөттөөгө алган, бирок орустар менен кыргыздардын биригишине каршылык көрсөткөн адамга сын көз менен караган эмес, орустардын илимине, маданиятына, интеллигенциясына Арстанбек, Калыгул, Молдо Кылычтардын реакциячыл акындардын көз караштары менен караган, ошондуктан “поэманын жалпы багыты бүтүн орус элине каршы болуп чыккан” деген каталарды таап чыккан. “Балбай элдин гүлү – эмгекчил элдин өкүлү болуп көрүнбөй, кичинекей уруунун

максатын көздөгөн уруу баштыгындай гана болуп сезилет” [3. 43-б.] – деп, поэманы жокко чыгарган.

Ж. Самаганов поэманын кемчиликтери деп: Балбай Калыгул, Арстанбектин идеяларын өзүнүн куралы менен коргоп келген «баатыр болгон», ал ошон үчүн орус элине каршы болгон, автор Балбайды гумандуу көрсөткүсү келип, анын орус солдаттарын аяп, колго түшкөндөрүн кое бердирген эпизодду жасалма киргизип койгон [4.] – деген пикирлеринин аягында «поэманын жалпы багыты объективдүү түрдө бүтүн орус элине каршы болуп чыккан», «кыргыз элинин улуу орус элине кошулуусу жана байланышы Балбайдын аракети менен бир топко чейин кечиктирилет», «Балбай орус аттуунун баарын, орус элин жаман көрөт» - деген жыйынтык чыгарган. Көрүнүп тургандай, поэманын дегеле жакшы жагы жок, автор образ, каарман түзүү сыяктуулардын баарында ката кетирген, өзү болсо “эскини пафос менен гүлдөтүп ырдоону өзүнө адабияттык багыт кылып алган, өткөндүн үлгүсүнүн гимнисин ырдаган акын” болуп чыккан.

Балбай Эшкочо уулун каарман кылуунун өзү туура эместигин, анткени анын тарыхта кандай орун аларын тарыхчылар чече элек деп айткан. Сынчынын пикири боюнча жазуучулар тарыхта жашап өткөн адамдар тууралуу жазууда тарыхчылар кандай айтса ошого таяныш керек экен. Бул жерден суроо келип чыгат тарыхчылар кандай чечсе ошол туура болуп калабы? Бул идеология кандай кабылдаса ошого жараша болот деген тыянактын чыгышы эмеспи?

Пикирин андан ары улап, Кубанычбектин чыгармаларынын көбүндө, жаңы адамдарды эскиге салыштырып ырдаганда да, идеялык жана көркөмдүк жагынан ката сүрөттөйт. Жаңы көркөмдүк курал таба албай, эски адабияттын салыштырма менен жазып, импровизатордук жолго түшүп идея жагын бузган ж.б. ойлорун айтуу менен “чын элдик бакты үчүн күрөшкөн баатырлар советтик доордо, большевиктер партиясы гана болуп эсептелет” – деп чечим чыгарган. Эгерде Ж. Самагановдун пикирин түшүнүүгө аракеттенсек, анда эл үчүн чыныгы чыгарманы, чыныгы тарыхый каарманды түзүүнү советтик жазуучулар гана жаза алат, эл үчүн камкордукту кыргыз элинин тарыхында калган элдик баатырлар эмес, большевиктер партиясы гана көрө алышат!

Бул сын-макалалардын жазылышы менен поэма тууралуу сөз башталат, атайын макала болбосо да сындаган көз караштар айтылып, каталары табылып, акыры Кыргызстан КП БК (б)нын саясий бюросуна чейин жетет.

Поэма Кыргызстан жазуучулар союзунда А. Токомбаев, Т. Үмөталиев, М. Токобаев, Р. Шүкүрбеков, Н. Байтемиров, Б. Керимжанова, П.И. Балтин ж.б. катышышкан атайын талкууга алынып, каталары белгиленет.

Ошону менен поэма 1952-жылы, 8-мартта Кыргызстан Коммунисттер (большевиктер) партиясынын Борбордук комитетинин бюросунда каралып, К. Маликов «Балбай» поэмасында тарыхый чындыкты бурмалаган, элдик деген жалган желектин алдында улутчулдук жаңылыштыкка жол берген, манап Балбай элдик баатыр катарында макталып көрсөтүлгөн, чындыгында Балбай элдик баатыр болгон эмес, ал феодалдык башкаруучулардын таптык таламдарын жактаган адам болгон. Поэма бүт бойдон пессимизм духунда жазылган, XIX кылымдын жана XX кылымдын башталышындагы реакциячыл акындар Арстанбек, Калыгулдар идеализацияланып көрсөтүлгөн, тарыхый чындык бурмаланган, улутчулдук жаңылыштык кетирген, феодалдык доорду идеялаштырып, алардын

таптык кызыкчылыгын коргогон деген айыптардын жыйынтыгында 1952-жылы 15-мартта ага карата төмөндөгүдөй токтом чыгат:

1. «Балбай» поэмасында улутчулдук олуттуу каталыктарды кетиргендиги жолдош Маликовго көрсөтүлсүн жана бул өңдүү каталыктарды кайталаган учурда, ал партиялык катуу жоопко тартыла тургандыгы эскертилсин.

2. «Балбай» поэмасында кетирген каталыктарын мойнуна алгандыгы жөнүндө жана өзүнүн каталыктарын басма сөз бетинде каралап тургандыгы жөнүндө жолдош Маликовдун билдирүүсү эске алынсын. Кыргызстан К(б)П БКнын бюросунун бул токтомун партиялык чогулушта талкуулап чыгууга Кыргызстан советтик жазуучулар Союз партиялык уюму милдеттендирилсин! [5. 63-б.].

Бул токтомдон кийин К. Маликов катасын мойнуна алып:

«Жолдош редактор, ушул катымды жарыялашыңызды суранамын – деп, баштаган катында: «Балбай» аттуу поэмасында эч кандай жалпы таламды көздөбөгөн бугу уруусунун уруу феодалы Балбайды элдик баатыр кылам деген жаңылыш жолго түшүп, тарыхый жана саясий жагынан олуттуу ката кетиргендигин, феодалдык доордогу реакциячыл бай-манапчыл ырчылар Калыгул, Арстанбек, Кылычтар да менин бул поэмалда чыныгы эл акындары катары бааланып, идеализациялагандыгын: «ВКП(б) Борбордук Комитетинин идеология маселелери боюнча тарыхый токтомдоруна жана Кыргызстан КП БК(б)нын чечимдеринен кийин жана да Түндүк Кыргызстандын Россия мамлекетине өз эрки менен кошулгандыгы тарыхый жактан такталгандан кийин мен, «Балбай» поэмасын жазууда принципалдуу чон саясий ката кетиргендигимди ачык түшүндүм. Жалаң гана жомокко негиздеп, «Балбайды» жаза салганым эң чоң өкүнүчтө болдум. Анткени, «Балбай» поэмасы Россия менен Кыргызстандын ортосундагы эл достугунун мамилесине эң чон зыян келтирип, жаштарга тескери тарбия бере турган идеясы жарамсыз чыгарма болуп чыкты. Жалпы алганда «Балбай» поэмасы Түндүк Кыргызстандын Россияга кошулушуна ап-ачык каршы чыккан, өткөн феодалдык доорду, феодалчыл ырчыларды идеализациялаган байчыл-улутчулдук мүнөздөгү орой саясий каталарга сугарылган зыяндуу чыгарма болуп чыкты» [6] – деп, катасын мойнуна алган макаласын жарыялайт.

К. Маликов поэмасы жөнүндө «Кызыл Кыргызстан» газетасынын берген сыны, Кыргызстан КП БК(б)нын бюросу кабыл алган чечими, КЖС поэмасында жаштарды интернационалдык духта тарбиялоого чоң зыян келтире турган саясий каталар орун алгандыгын туура көрсөтүшкөндүгүн, поэма идеология жагынан келтире турган зыяндары жөнүндө айрым жолдоштордун айткан сындарынын тууралыгын, поэмасы элдердин достугуна зыян келтире турган бай-манапчыл, улутчул мүнөзү бар саясий ката чыгарма айтуу коммунисттик милдети экендигин, мындан аркы ишинде: улуу орус саякатчыларын, окумуштууларынын XIX кылымда Кыргызстан жөнүндө жазган эмгектерин үйрөнүп аткандыгын, «Балбай» поэмасында кетирилген чоң саясий каталарды иш жүзүндө терең үйрөнүп, орус эли менен кыргыз элинин достук байланышын көрсөтө турган, жаңы поэма жазуу кечирилгис милдети экендигин жарыялаган. Тактап айтканда, айтылган сындардын баарын кабыл алып, кемчиликтерди оңдоого убада берген.

Мына ушундан соң поэма Кыргызстан Жазуучулар союзунун II съездинде атайын каралып, официалдуу доклад жасаган Союздун төрагасы А. Салиев поэмага кеңири токтолуп, поэма “тарыхый чындыкты бурмалаган, идеялык жактан феодалдык эскичиликти жактаган” –

деген жыйынтык пикиринен кийин поэма идеялык жактан бузук чыгарма деп табылат. Мына ушуга байланыштуу поэма андан-ары жарык көрбөй, көп жылдарга чейин көмүскөдө калган.

Поэмада чын эле аталгандай каталар болгонбу, чын-төгүнүнө карай кетсек. Балбай Эшкожо уулу Ысык-Көл өрөөнүнөн манаптын тукумунан чыккан, элин уруулук чабыштардан, кыргыз-казак кармаштарынан сактаган эр жүрөк, баатыр адам болгон. Ысык-Көл өрөөнүн Кокон хандыгынын басымынан кутулуп чыгышына жардамын тийгизген, 1855-жылы кыргыздардын Россиянын карамагына өткөндөн тарта ал бийлик менен кызматташкан, бирок, орус бийлигинин кээ бир терс саясатына каршы турууга аракеттенген, бирок көрө албастардын, саткындардын аракеттеринин натыйжасында 1867-жылы падышалык бийлик тарабынан кармалып, Верный шаарында ууландырлып каза болгон. Сөөгү бир жылдан соң гана алынып келип, айылына коюлган. Ал кыргыз тарыхында баатыр деген ат менен калган белгилүү инсан болгон.

Балбай катаал, татаал заманда жашаптыр: Кокон хандыгынын, Россиянын, жунгарлардын, кытайлардын кысымы, коңшу казактардын жылкы тийиши сыяктуу ар кыл күрөштөр, кармаштар өмүр сүргөн кыйын кырдаалды, ошол эле мезгилде кыргыздардын ичинде да уруулук кармаш, чабыштар өмүр сүрүп турган оор учурду башынан кечирген экен. Дал ушундай кыйын мезгилде Боромбай бийдин аскер башчысы болуу менен элине кызмат кылып, орустардын жер ээлөө саясатына жалгыз каршы чыгып, эли, жерин коргоп турган.

Тарыхка карай турган болсок: Ысык-Көлдүк кыргыздар 1855-жылы Россиянын курамына киргени тууралуу ант беришкен. Россия 1863-жылдан баштап, Ысык-Көл кыргыздарын эсеп-чотко алып, административдик түзүмдөрүн түзүп, башкара башташкан. Ушул мезгилде Каракол шаары негизделген. 1863-жылы февралда Балбай Тилекмат Жылкыайдар уулу менен бирге орустардын 3-даражадагы чепкени жана Станислав тасмасындагы моюнга салынып жүрүүчү чоң күмүш медалы менен сыйланган. Бирок, бара-бара алардын башкаруусундагы, саясатындагы каталыктарды баамдай, сезе баштайт. 1866-жылы ага элди көтөрүлүшкө үндөп уюштурган, орус аскерлеринин душманы деген жалган жалаа жабылып, кысым көрсөтүлө баштаганда Кытайга качкан. 1967-жылы Текестин “Ак-Корум” деген жеринде ооруп жаткан кезинде Полторацкий жетектеген орус аскерлери кармап, Верныйга алып кетишет.

Чындыгында Балбай баатыр падышачылык Россияга каршы көтөрүлүш уюштурбастан, өзү кытайга кетип, өз алдынча жашоо аракетин көрүп турган учурунда колго түшүрүлүп, өлтүрүлөт. Мына ушул чындыкты К. Маликов поэмасында көрсөткүсү келген, Балбайдын образын түзүүдө аны бир беткей мактай берген эмес, кемчиликтерин да, бийлик төбөлдөр менен көп учурда келишпей калган катачылыгын да, мүнөзүнүн терс жактарын да сын көз караш менен карап, жазган экен. Албетте, поэмада Боромбай, Тилекмат, Ормонкан ж.б. образдары, кээ бир тарыхый окуялар тууралуу так эмес маалыматтар, чалкеш пикирлер кеткен. Адабий илимдин талаптарына жараша кемчиликтер кеткен. Бирок, идеялык жактан коркунучтуу кемчилик кеткен чыгарма болгон эмес.

Поэмага карата айтылган сын-пикирлер идеологиянын талабынан гана болгондугу ачык көрүнүп турат, мисалы, ал мезгилде атоого болбой турган Арстанбек, Калыгулдардын ырларынан мисалдардын алгандыгы, муну автордун чындыктан алыстабагандыгын көрсөткүп турат. Анткени, Арстанбек акын Боромбайдын жанында жүргөндүгү, ал эми Калыгул акындын ырлары, нуска кептери көл аймагына кеңири тарап, эл андан үлгү алып

турушкандыгы чындык болгон. Жыйынтыктап айтканда, «Балбай» поэмасы тарыхта жашап, эли, жерин коргоп турган, тарыхка өз изин калтыра алган баатыр Балбай тууралуу жазылган тарыхый чыгарма болгон. Анда орустарга каршы, коркунучтуу идея камтылган деле эмес, сындын, жокко чыгаруунун баары саясий милдетке, советтик идеологиянын талабына ылайыкташкан гана талап жана түшүнүк болгон.

50-жылдары мына ушундай катуу сынга кабылып, «кара сандыкка» катылган «Балбай» поэмасы Эгемендүүлүк алган 90-жылдары кайрадан жарык көрдү жана адабий-көркөм сындын талабынан изилдене баштады. Маселен, адабиятчы, академик А. Акматалиев талдоого алып, К. Маликов Балбайдын жан дүйнөсүн ачып берүүгө басым жасагандыгын, ал мыкты инсан болгондугун жакшы ачып бергендигин, тарыхта жашап өткөн Балбай баатыр тууралуу жакшы жазылган поэма деп баалаган. Бирок, поэма кемчиликтен кур эместигин: «...Автор каарманды өтө эле идеализациялап жибергени чын, анын көз карашы менен алганда оң каарманда пендечиликке байланыштуу терс мүнөздөр болбошу керек. Акын Балбайды тарыхый инсан экендигин унутуп калгандай да, фольклордогу баатырлардын образдар системасынын сыпаттамасына, стилине таасирленип кеткен, схематизмге жол берген» - деп, беш кемчилик кеткендигин санап келип: «Ошондой болсо да К. Маликовдун поэмасы тарых илиминде тактала электе тарыхый инсандардын образын көркөм чагылдырууга аракет жасалган алгачкы кадам. Ал мезгилде 1940-жылдары, таптык позициядан кароо күч алып турганда Балбайды образ кылып чагылдыруунун өзү чыгармачылык чоң эрдик эле [7. 137-138-б.] – деп, жогору баалаган.

Кыргыз совет адабияты 50-жылдары дал ушундай жолдо өнүгүп жаткан, суроо, талаптар коюлуп турган, маселен, Жазуучулар союзунун IX пленуму болуп, пленум кээ бир акындарда дагы деле болсо саясий каталар кетип жаткандыгын, буга жазуучулар союзу көңүл бурбагандыгы, мындай каталыктарды жое албагандыгы талкууланып, жаңы жетекчилик буларды кетирбешин талап кылат жана социалисттик курулушту даңазалаган чыгармалар жазылып, чыгып жаткандыгын, бирок муну көбөйтүү керектиги баса белгиленет. Мына ушундай даярдыктан өтүп, анан КЖСнын II съезди уюштурулат да, съездин милдети - буга чейин орун алып келген кемчиликтерди жоюу, эмгекти даңазалаган чыгармаларды жазуу, эмгекчил окурмандар үчүн сапаттуу чыгармаларды берүү сыяктуу талаптарга көз салуу деп тапшырылат.

Кыргызстан Жазуучулар союзунун II съездинин (1954-жылы 13-сентябрь) максаты кыргыз совет адабиятын социалисттик реализмде өнүктүрүү, адабияттын өнүгүшүнүн маанилүү маселелерин чечүүгө, советтик чындыкты көрсөтүүчү чыгармаларды жаратуу ишине акын-жазуучуларды тартуу болгон. А негизги тематика - совет эли бактылуу турмушу, эмгекчи элдин эмгеги, жаштарды аларды совет өлкөсүнө болгон сүйүүсүн ойготуу, тынчтык, ынтымак, интернационализм үчүн тарбиялоо эле. Жазуучулардан алдына советтик жаштарды коммунисттик духта тарбиялоо милдети коюлуп, бул үчүн типтүү образдарды түзүү, совет өлкөсүнүн келечеги үчүн күрөшчүл, жеңилбес каармандарды түзүүгө милдеттендирилет.

Кыргыз совет адабияты Улуу Ата-Мекендик согуштан кийин, 50-жылдардагы абалы дал ушундай абалда болуптур, репрессиянын кийинки этабынын учурунда улуттук адабият көптөгөн жоготууларга туш болгон, бир канча китептер “кара сандыкка” катылып, чыгышына тыюу салынган. Мунун баарын бир макалада айтканга мүмкүн эмес, ошондуктан, К.

Маликовдун “Балбай” поэмасынын мисалында ал мезгилдин чындыгын ачып бергенге аракеттендик.

Жыйынтык. Макалада кыргыз совет адабиятынын 50-жылдардагы абалы, советтик идеологиянын койгон талаптары жана анын аткарылышы кандай болгондугу изилденип, баасы берилди. Бул учурдун адабияты кандай өнүгүүнү башынан өткөргөндүгүн, идеологиянын оң жана терс жагын ачып көрсөтүү үчүн мисалга К. Маликовдун “Балбай” поэмасы алынды. Эмне үчүн поэма “кара сандыкка” катылгандыгы, коюлган талап, сындын маани-маңызы анализдин жардамында ачылып көрсөтүлдү.

Колдонулган адабияттар

1. Асакеева, Д.Ж. Советтик идеология жана ХХ кылымдагы улуттук адабий-көркөм процесс [Текст] / Д.Ж. Асакеева. – Бишкек: Улуу тоолор, 2015. – 536 б.
2. Маликов, К. Балбай [Текст] / К.Маликов. – Бишкек: Адабият, 1991. – 328 б.
3. Самаганов, Ж. Тар жол, тайкы багыт [Текст] / Ж. Самаганов // Советтик Кыргызстан, Кызыл Кыргызстан басмасы, 1948. - №5. – 58 б.
4. Самаганов, Ж. «Балбай» поэмасы жөнүндө [Текст] / Ж. Самаганов // Кызыл Кыргызстан, 1952, 13-март. №78.
5. Маликов, К. “Балбай” поэмасы жөнүндө [Текст] / К. Маликов // Советтик Кыргызстан, Кызыл Кыргызстан басмасы, 1952, №3. - 68 б.
6. Маликов, К. Редакцияга кат // Кызыл Кыргызстан, 1952, 5-апрель, № 82.
7. Акматалиев, А. Кыргыз адабияты: тарых жана мезгил [Текст] / А.Акматалиев.- Бишкек: “AYRASYA JAYINCILIK”, 2010. – 940 бет.
8. Курманкожоева, Д. К. Кыргыз тилин жана кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун максаты / Д. К. Курманкожоева, Р. Т. Абылкасымова // Илим жана инновациалык технологиялар. – 2022. – No. 2(23). – P. 121-127. – DOI 10.33942/sititpr202262. – EDN WJAKLD.
9. Борбучалова, Б. Ж. Эгемендүүлүктөн кийин сатира жана юмор жанрынын изилдениши / Б. Ж. Борбучалова // Илим жана инновациалык технологиялар. – 2023. – No. 1(26). – P. 59-68. – DOI 10.33942/sit042244. – EDN UPUGKF.
10. Оторбаев Б.К. Адабиятты окутуунун актуалдуу маселелери. - Б., 2013.